

РАЗДЕЛ II

КУЛЬТУРОЛОГИЯ. ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ

Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского
Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». Том 24 (63). 2011. № 2. С. 121-126.

УДК 821.161.1:124.5 (4-15) «15/18»

АНАЛІЗ В.Г. КОРОЛЕНКОМ ГОЛОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА XVI-XIX СТ. (НА ОСНОВІ ПОГЛЯДІВ М. МОНТЕНЯ, Д.С. МІЛЛЯ ТА Ж.-М. ГҮЙО)

Блоха Я.Є.

У статті на основі аналізу Володимиром Галактіоновичем Короленком філософських поглядів Мішеля Монтеня, Джона Стюарта Мілля та Жана-Марі Гюйо розглянуті основні ціннісні орієнтації західноєвропейського суспільства XVI-XIX ст., зокрема його моральні засади та їх роль у розбудові сучасного йому суспільства.

Ключові слова: мораль, цінність, утилітаріанізм, скептицизм.

Предметом дослідження є ціннісні орієнтації західноєвропейського суспільства XVI-XIX ст.. **Метою** статті є розкрити процес аналізу Володимиром Галактіоновичем Короленком основних цінностей західноєвропейського суспільства у його щоденниках та листах на основі філософських поглядів Мішеля Монтеня, Джона Стюарта Мілля та Жана-Марі Гюйо.

У житті людини цінності відіграють важливу роль, проте особливе місце серед них, безперечно, займають цінності моральні. Це пояснюється тим, що повноцінний моральний вибір, твердість моральних позицій особистості, здатність «вийти» за межі безпосередньої необхідності передбачають наявність загальної основи для самоствердження людини як творчої особистості.

Протягом тривалих років в українському (радянському) суспільстві вважалося, що ідеї добра, справедливості, сумлінності, взялися самі по собі, в їхній загальнолюдській формі, оскільки суспільство сприймалося як гуманістичне, в якому відсутній панівний клас, то потреба в орієнтації на загальнолюдські цінності добра, гідності, совісті просто відпадала, а сама думка про самоцінність людської особистості вважалася ідейно ворожою. Хоча насправді моральні цінності, в переважній своїй більшості, були запозичені з праць філософів епох Відродження, Просвітництва, Нового часу та XIX ст. й належним чином проаналізовані та інтерпретовані провідними політичними, громадськими, культурними діячами Російської імперії, Союзу радянських соціалістичних республік та незалежної України. Одним з таких діячів, які переважно більшість свого життя займалися трактуванням моральних цінностей, був видатний письменник-гуманіст,

правозахисник та громадянський діяч Володимир Галактіонович Короленко, якого в російській критичній літературі кінця XIX – початку XX ст. нерідко називали апостолом «вселюдської любові», сентиментальним співаком жалісності і «загального примирення».

Особливістю даної теми є не тільки те, що вона є практично недослідженою як російськими, так і українськими філософами, істориками та літераторами, а й те, що скласти уявлення про дійсні аксіологічні аспекти творчості В.Г. Короленка можна, в переважній більшості, виключно на основі його щоденників (за 1881-1903 рр.) та листів (1879-1921 рр.), де, як він сам зазначає, у листі до Костянтина Миколайовича Вентцеля «я б викреслив усе це, якби писав для друку» [5].

Аналіз основних цінностей західноєвропейського суспільства В.Г. Короленко розпочинає у 1889 році в листах до відомого російського педагога, автора праці «Основні завдання морального виховання» Костянтина Миколайовича Вентцеля, розглядаючи в них «моральну систему» французького філософа-позитивіста XIX ст. Жана-Марі Гюйо та утилітаріанізм англійського філософа та економіста Джона Стюарта Мілля.

Так, 9 травня 1889 він пише: «Щодо оцінки моралі Гюйо, то ...поставити за основу моралі життя – думка справедлива. Подобаються мені також і ще кілька дотепних і не позбавлених глибини думок Гюйо. Його міркування про цілі та причини, про те, що сфера кінцевих цілей, в підсумковому рахунку, в центрі збігається зі сферою діючих причин – здається мені дуже плідною. Вона дійсно намічає новий мотив у спробах людини примирити свою думку з почуттям, які шукають якогось вищого начала. Я мало розуміюся на цих питаннях, але вже досить давно не задовольняюся так званими раціональними системами моральності. Позитивна наука привчає людину дивитися у себе під носом, навколо, на недалеку відстань. Це добре для індукції, для позитивного знання. Але людство дуже довго жило без позитивно поставленої науки і, без сумніву, є ще дуже багато чого, і буде завжди дуже багато того, що не покриваються площею наших знань. Я не ставлю межі знання, я думаю, що розвиток його нескінченний, тому будь-яка межа може бути перейдена, як може бути збільшена всяка дана величина периметра, вписаного в коло багатокутника, – але з цього не впливає, що вони коли-небудь співпадуть [5].

Тим не менше я визнаю, що нещодавно пережита нами смуга раціоналізму призвела до деяких захоплень «доступним безпосередньому спостереженню». Ми стали схожі на дітей, яким ніколи не доводилося ще бачити паперового змія. Вони чують шум й тріск і, звикши шукати причину десь тут, біля себе, – дивуються і шукають заховану тріскачку. Пошуки, звичайно, залишаються марними, і явище може здатися надприродним. А між тим вся справа в тому, що треба поглянути вище. Явище природне, але воно тільки ширяє над тісним кругозором двору, – потрібен погляд догори. До такого погляду догори запрошує (або натякає на запрошення) Гюйо. Ми не хочемо містицизму, ми не хочемо дідка з білою бородою, який киває нам з-за хмар пальцем. Ми знаємо, що не ми центр всесвіту, що ми – лише ланка в ланцюзі явищ, того самого ланцюга, до якого також рівноправно вступає десь, на далекій відстані, клітинка і навіть атом ефіру. Усе це ми знаємо, але, коли пройшло захоплення новизною цих знань, нам захотілося, пристрасно захотілось все-таки поглянути догори. Так, немає у нас «особливого» духу, немає в

нас якісної відмінності від решти буття, свобода волі є щось умовне, все причинно ... Так нехай же тоді, якщо я не можу підвестися над усією природою, – нехай вона піднесеться разом зі мною. Якщо вже я зв'язався з нижчими проявами життя нерозривним зв'язком, – мені хочеться тоді думати, що це життя не закінчує в мені свою творчість – і я мимоволі тягнуся уявою до форм ще більш високих, до нескінченної еманції явищ, узагальнюючих і фізичне життя, і всю область, яку прийнято називати «духовною». Так, якщо я тільки нікчемна ланка загального ланцюга явищ, – так хай же цей ланцюг буде не нікчемним; якщо я всюди бачу причину, то для мене має велике піднесене значення, – коли дія цієї причини розсувається вшир і вгору і коли на неї переходять властивості того, що я називав метою [5].

Повторюю, – ця думка Гюйо здається мені плідною. Але потім – де ж власне «система моралі»? Спроба з декількох міркувань про природу морального почуття – зробити «систему моралі» – мені здається невдалою... Коли мені говорили: «око за око, зуб за зуб» – це було основне положення цілої системи. Коли потім мені сказали: «не мсти; підставляй праву щоку після лівої» – це теж підстава системи нової. Але коли мені говорять: розвивай життя, от система моралі, – я відповім питанням: що є життя? Сказати занадто багато іноді значить не сказати нічого. Коли ж мені, до того ж, говорять: «розвивай інтенсивність і потужність саме твого життя», не вдаючись у метафізику, то я, за зрілим міркуванням, мабуть, зламаю касу, поїду за кордон і там розвину вельми значну інтенсивність свого життя. У цій частині «моральна система» Гюйо мені прямо антипатична. Це, за справедливим зауваженням М.Ф. Анненського, повна паралель в моралі – буржуазні теорії «гармонії окремих інтересів» в економічній області. ...В основі «системи» Гюйо стоїть положення: «Ти пуп землі і тільки себе знай по-перше; інше додасться». Це якраз зворотне основним прагненням будь-якої моральності. «Ти надто схильний вважати себе пупом землі, і без того ти знаєш свої інтереси неабияк, – пізнавай все більш широко вищі інтереси» – ось що говорили всі моральні системи. У цьому сенсі утилітарна система набагато вище системи Гюйо» [5].

15 червня 1889 року він подає більш детальну характеристику як «моральної системи» Ж.-М. Гюйо, так і утилітаріанізму Д.С. Мілля: «Згоден, що багато чого в теорії Гюйо вірно, є багато «натяків» на дуже симпатичні речі, але я, власне, мав на увазі «систему моральності», яка саме, на мою думку, відсутня. «Будь моральним, тому що це є внутрішня необхідність твого життя ...». Тут Гюйо підказує: намагайся зробити «твое» життя якомога інтенсивнішим, решта додасться. «Твое» все-таки на чолі, в ньому вихідна точка. Хіба це моральність, хіба це система? Ні, на мою думку, істотніше значення морального начала – ось у чому: в людині поєднуються різні прагнення, іноді, навіть, протилежні потяги; прислухаючись до цих своїх голосів, особистих навіювань, людина перебуває в нерішучості, куди йти, на чому зосередити зусилля. Це роздоріжжя, на якому кожен може опинитися мало не щохвилини. Тоді-то, в такі моменти з цієї мертвої точки людину повинно вивести деяке рушійне начало, яке точкою опори обирає (або, вірніше, «має») щось, що знаходиться поза і вище особистих імпульсів, які зіштовхуються. Це-то і є зерно, сутність морального почуття. Христос говорив: «не святих я прийшов закликати, а грішників». Ось у тому-то й справа. Коли вже є «внутрішня необхідність» – чудово. Але роль морального начала, його справжній прояв саме там, де є коливання на

розпуттях життя, де внутрішня необхідність не відчувається, де людина обурюється й готова упасти під тиском різних спонукань [5].

Уявіть собі, що ця боротьба призводить до ганьби людської душі, «до гріха». Це теж «внутрішня необхідність» для даного випадку, це незаперечний висновок з даних приватного, одиничного життя. Але й сам «павший», і ми всі чудово усвідомлюємо, що це і помилка, і злочин проти чогось, що лежить поза «даними» цієї одиничної задачі, чогось вищого за всі окремі випадки. Якщо б це щось стало ясним, точним й, завдяки досвіду, сформульованим перед поглядом людини, що коливається на розпутті, – може бути, воно впало б останньою гирькою на чашу й висновок був би іншим. Там, де Гюйо говорить про начало життя взагалі, про те, що воно далеко не покривається сферою нашої свідомості, що мета є не що інше, як усвідомлене прагнення, коріння якого – у процесах несвідомих, там, де наше життя зливається непомітно з неосяжною областю вселенського життя, – він дає нам досить глибокі й важливі філософські положення. Можливо, вони стануть згодом цеглинками для нової моральності. Але це ще не система моральності, а саме загальні філософські положення. Система моральності починається там, де Гюйо говорить до розгубленого сучасника, який коливається у своєму виборі: «саме твоє життя, саме його інтенсивність повинні служити для тебе моральним стимулом і метою». І звідси ж починається сама несимпатична фальш [5].

...Під утилітаріанізмом (термін, що ставить своїм ідеалом можливу велику користь (щастя) можливо більшої кількості людей – Я.Б.) я розумів дійсно утилітаріанізм Мілля і саме його положення: «найбільше щастя найбільшої кількості людей» – ось що має служити моральним стимулом людських прагнень. Теорію егоїзму я вважаю теж загальнофілософською, або, якщо хочете, психологічною, взагалі абстрактним науковим додатком до утилітаріанізму, додатком, з яким я зовсім вже не згоден» [5].

Таким чином, у «Листах» за 1879-1921 роки головними цінностями західного суспільства XIX ст. Володимир Галактіонович Короленко визнає саме моральні цінності, викладені у працях Джона Стюарта Мілля, який ставить своїм ідеалом можливу велику користь (щастя) можливо більшої кількості людей, відкидаючи натомість «моральну систему» Жана-Марі Гюйо, який стверджує, що необхідно, в першу чергу, задовольняти власні інтереси, та теорію егоїзму.

11 березня 1893 року в своєму щоденнику В.Г. Короленко розглядає основні положення скептицизму Монтаня (мається на увазі відомий французький мислитель XVI ст. Мішель Монтень – Я.Б.) як провідну цінність сучасної йому епохи Відродження: «У цього скептицизмі, – пише він, – характерною особливістю була терпимість. У цьому одна із істотних безсмертних заслуг геніального філософа. Звичайно, у розпал фанатичної ворожнечі жодна закінчена система і доктрина не могла бути так корисна і благодійна, як проповідь терпимості та скептичне заперечення будь-якої односторонньої, вузької системи та доктрини. Здатність не вірити у це століття грубого фанатизму була так же дорога і благодійна, як здатність вірити в наш скептичний час... Подвиг Монтаня полягав саме в тому, що він залишився осторонь від кривавої, фантастичної різни, залишився індиферентним і холодним до теологічних диспутів та суперечок, до вузької політичної ненависті та жорстокої політичної боротьби, зберіг повну незалежність розуму, своїм життям продемонстрував зразок благородства і справедливості без релігійних захоплень,

проголосив, на скільки це було можливо в той час, – принцип терпимості та розумної критики...» [2, с. 230].

В.Г. Короленко стверджує, що здатність не вірити може бути такою ж плодотворною, як і здатність вірити, тому що це дві сторони одного й того ж пошуку істини. Але чому ж вірити? Невже знову тому, чому протиставлявся здоровий, чесний скептицизм Монтаней і що цим скептицизмом убите? Якщо звести ці дві сторони одного й того ж процесу, які часто розділяються історією, але в сутності мислимі разом, – до одного гармонійного цілого, то вийде: шукай вищу правду всім серцем, усіма силами душі, усією силою своєї уяви, але разом – очищай кожне необхідне зернятко усією силою розуму, усім вогнем критики та сумніву, усіма прийомами наукового аналізу та суворої думки...

Монтань, дійсно, справжній типовий скептик. «Мені, – пише Монтань, – вселяють ненависть до речей ймовірних, коли їх видають за безсумнівні. Я люблю ці слова, які пом'якшують різкість наших суджень: «може бути», «мабуть», «деякий», «кажуть», «я вважаю». Філософія починається із задоволення, розвивається через дослідження і приходять до незнання» [2, с. 230-231].

В.Г. Короленко високо оцінює вчення М. Монтеня, говорячи, що «у великого скептика вистачило мужності сказати в очі своєму жорстокому віку: потрібно надто високо ставити свої припущення, щоб через них живих людей піддавати спалюванню». І зазначу від себе: тут один із тисячі прикладів, коли один із елементів позитивного божества – любов, залишивши табір ніби віруючих – переходить, разом з прагненням до істини – у табір «боговідступників»... «Віруючі» – спалюють живих людей, невіруючий – їх захищає» [2, с. 230-232].

Саме так Володимир Галактіонович Короленко характеризує роль вчення М. Монтеня в сучасному йому суспільстві, де життя перестало бути головною цінністю. Він закликає брати приклад з відомого філософа, який ще в епоху Відродження, завдяки своєму скептицизму, проголосив пріоритет людського життя незалежно від релігійних вірувань, та необхідність «шукати вищу правду всім серцем, усіма силами душі, усією силою своєї уяви».

Висновки: проаналізувавши основні ціннісні орієнтації в працях відомих філософів епох Відродження, Просвітництва, Нового часу та XIX ст., зокрема Мішеля Монтеня, Джона Стюарта Мілля та Жана-Марі Гюйо, Володимир Галактіонович Короленко стверджує, що утилітаріанізм Д.С. Мілля як найбільше щастя найбільшій кількості людей є значно кращим ученням ніж «моральна система» Ж.-М. Гюйо, де на першому місці було власне щастя того чи іншого індивіда, а щастя решти – справа власне їх, і найбільше підходить для сучасного йому суспільства, де усі почали дбати виключно про власне щастя, а не про щастя суспільне.

Особливе місце в свідомості кожного, на думку В.Г. Короленка, має займати скептицизм Мішеля Монтеня, який своїм життям продемонстрував зразок благородства і справедливості без релігійних захоплень і запровадив у життя принцип терпимості та розумної критики, утвердивши в жорсткому суспільстві епохи Відродження життя кожного окремого індивіда як головну суспільну цінність, до чого все своє життя прагнув сам Володимир Галактіонович.

Список літератури

1. Короленко В.Г. Полное собрание сочинений: посмертное издание: в 50-и т. / Владимир Галактионович Короленко. – Харьков: Государственное издательство Украины, 1922-1929.
Т.1: Дневник (1881-1893 гг.). – 1925. – 304 с.
2. Короленко В.Г. Полное собрание сочинений: посмертное издание: в 50-и т. / Владимир Галактионович Короленко. – Харьков: Государственное издательство Украины, 1922-1929.
Т.2: Дневник (1893-1894 гг.). – 1926. – 350 с.
3. Короленко В.Г. Полное собрание сочинений: посмертное издание: в 50-и т. / Владимир Галактионович Короленко. – Харьков: Государственное издательство Украины, 1922-1929.
Т.3: Дневник (1895-1898 гг.). – 1927. – 402 с.
4. Короленко В.Г. Полное собрание сочинений: посмертное издание: в 50-и т. / Владимир Галактионович Короленко. – Харьков: Государственное издательство Украины, 1922-1929.
Т.4: Дневник (1898-1903 гг.). – 1928. – 352 с.
5. Короленко В.Г. Собрание сочинений: в 10-и т. / Владимир Галактионович Короленко – М.: Гослитиздат, 1953-1956.
Т.10: Письма. 1879–1921. – 1956. – 717 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до дж.: http://az.lib.ru/k/korolenko_w_g/text_0890.shtml.

Блоха Я.Є. Анализ В.Г. Короленко главных ценностей западноевропейского общества XVI-XIX веков (на основе взглядов М. Монтеня, Д.С. Милля и Ж.-М. Гюйо) // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Т.24 (63). – № 2. – С. 121-126.

На основе анализа Владимиром Галактионовичем Короленком философских взглядов Мишеля Монтеня, Джона Стюарта Милля и Жана-Мари Гюйо рассмотрены основные ценностные ориентации западноевропейского общества XVI-XIX века, в частности его моральные устои и их роль для развития современного ему общества.

Ключевые слова: мораль, ценность, утилитарианизм, скептицизм.

Blohah Y.E. Analysis of V.G. Korolenko's core values of Western European society XVI-XIX centuries (based on the views of M. Montaigne, D. Stuart Mill and J.-M. Guillo) // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philosophy. Culturology. Political sciences. Sociology. – 2011. – Vol.24 (63). – № 2. – P. 121-126.

In the article based on analysis of Vladimir Galaktionovich Korolenko philosophical views of Michel Montaigne, John Stuart Mill and Jean-Marie Guyot reviewed basic value orientations of the Western Europe of XVI-XIX century in particular, its moral foundations and their role in the development of his society.

Key words: ethics, values, utilitarianism, skepticism.

Статья поступила в редакцию 10.11.2010